

БЕРДАҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА МИЙНЕТ ТЕМАСЫНЫҢ ЖЫРЛАНЫҢЫ
 Давлетов Барлыкбай Абдимуратович – филология илимлериниң кандидаты, доцент
davletovbarliqbay9@gmail.com

Әжинияз атындағы Нәкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ТЕМЫ ТРУДА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БЕРДАХА
 Давлетов Барлыкбай Абдимуратович – кандидат филологических наук, доцент
 Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE ARTISTIC EXPRESSION OF THE THEME OF LABOR IN BERDAKH'S WORKS
 Davletov Barlykbay Abdimuratovich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
 Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: кўшиқ, мавзу, ҳалол меҳнат, насиҳат, ғоя, бахт, жамият, меҳнатсевар, адолат, инсонпарварлик хислатлари.

Резюме. Мақолада Бердақ шоир асарларида меҳнат мавзусининг талқин қилиниши ёритиб берилган. Тадқиқот объекти сифатида «Қачон роҳатланадурсан», «Халқ учун», «Яхшироқ» кўшиқлари танлаб олинган. Шоирнинг ушбу шеърларидаги меҳнатнинг улуғланиши, меҳнатсеварликнинг кадр-қиммати, ҳалол меҳнатнинг бахт-саодатга элтувчи куч эканлиги мисоллар асосида таҳлил қилинган.

Ключевые слова: песня, тема, честный труд, наставление, идея, счастье, общество, трудолюбие, справедливость, гуманность.

Резюме. В статье освещается интерпретация темы труда в произведениях поэта Бердаха. В качестве объекта исследования были выбраны песни «Когда ты наслаждаешься», «Для народа», «Лучше». На основе примеров проанализированы прославление труда в этих песнях поэта, ценность трудолюбия, то, что честный труд является силой, ведущей

Key words: song, theme, honest labor, advice, idea, happiness, society, hard work, justice, humanistic qualities.

Summary. The article highlights the interpretation of the theme of labor in the works of the poet Berdakh. The songs "When Will You Enjoy It", "For the People", "Better" were selected as the object of the research. The praise of labor, the value of industriousness, and the fact that honest labor is a force that leads to happiness are analyzed based on examples.

Кирисиң. XIX әсир каракалпак әдебиятының белгили шайыры Бердақ өзиниң көплеген шығармаларында мийнет темасын көтеринкилик пенен жырлаған. Шайырдың усы темада жазған қосықлары адамды хадал мийнет етиўге, мийнеттиң арқасында табысқа ерисип, бахытқа бөленетуғынлығын түсиндирмекши болады.

Шайыр қәлеминен дөреген «Қашан рәхәтланадурсаң», «Халық ушын», «Жаксырак» қосықларының үшеўинде де ортақ тема сыпатында адам өмириндеги мийнеттиң әҳмийетли орынға ийе екенлиги сөз етилген. Автор мийнет арқалы адамның минези қәлиплесип, маңлай терин төгип, хадал хызмет етиў кереклигин, хәр қандай қыйыншылықларға төзимли болыўға шақырған сўўретлеген. Соның менен бирге, жалқаўлық, ериншеклик хәм тайын дүньяға умтылыўдан аўлақ болыў зәрүрлиги, хадал мийнет арқалы ғана абыройға, үлкен хұрметке ерисетуғынлығын атап өтеди.

Әдебиятлар анализи хәм методология. Бердақ шайырдың шығармасында мийнет темасының сәўлелениўи ҳаққында илимпазлар Н.Дәўқараев төмендегише унамлы пикирин билдиреди: «халықты мийнет етиўге шақырған қосықлар Бердақта оғада көп. Бердақ өзиниң буындай қосықларында каракалпак халқының мийнет сүйиш қәсийетин тағы бир мәртебе дәлийллейди» [1:17]. Ал, Бердақ дөретиўшилигин арнаўлы изертлеген илимпаз И.Сағыйтов төмендегише пикир билдиреди: «Ол мал-дүнья жыйнап, байлық дәўран сүргеннен гөре, жейтуғын бир тислем наныңды хадал мийнет етип тапқаның мың есе артық дейди» [2:44]

Бердақ шайырдың «Жаксырак» шығармасын «Халық ушын» қосығы менен салыстырып, профессор Ә.Пахратдинов былай жазады: «автор өзиниң ел, халық

ушын болған ойларының ең ҳасыл идеяларын тереңлестиреди. Шайыр өз мийнети ҳаққында ойлары, поэтикалық өткир пикирлери «Халық ушын»дағыға қарағанда жүдә конкретлилик пенен айрылып турады. Ең баслы мәселе бундай туўған елге, халыққа, хызмет етиў идеясын кеңнен нәсиятлаў шайырдың дөретиўшилигиниң ең баслы принципине айланғанлығы көринип турады» [3:45]. Ал, профессор Қ.Жәримбетов Бердақтың бул темадағы қосықларын былайынша таллайды: «Шайырдың жоқарыда аты аталған («Жаксырак», «Қашан рәхәтланадурсаң?» хәм т.б.) хадал мийнет тек күн-қорис, тиришилик дереги сыпатында емес, ал адамның инсанийлық пазыйлетлерин тәрбиялайтуғын күшли мораллық курал сыпатында қаралады» [4:21].

Талқылаўлар хәм нәтижелер. Бердақтың «Қашан рәхәтланадурсаң?» атлы қосығында хадал мийнет етиўдиң қәдирин улығлап, елге пайдалы азамат болыўға шақырады. Мысалы:

...Мийнетсиз дүнья излеме,

Жанды отқа саладурсаң.

Болай десен елге мырза,

Ел-журтыңды қылғыл ырза,

Ғәриплерге берме ыза,

Өзиң зыян көредурсаң [5:80]

Бул қатарлар арқалы адамды хадаллыққа, мийнет сүйиўшиликке, адамгершиликли болыўға хәм елге хызмет етиўге бағдарлайды. Шайыр адамның өз өмиринде дурыс жолды таңлап, унамсыз минез-қулықтардан аўлақ болыўға, жәмийетке пайдалы азамат болыўы кереклигин жырлайды. Соның менен бирге, қосықта адамгершилик пенен әдеп-икрамлылық мәселесин де тилге алады. Мысалы:

Өзиннен пәске жүз салма,
Нәмәхремлерге сөз салма,
Киси ярына көз салма,
Өз ярыңнан қаладурсаң.

... Достың сырын душпанға айтпа
Ел бузыўшы боладурсаң [5:80].

Бунда өзгениң ярына көз салмаў, өтирик сөйлемей, достыңның сырын айтпаў, жасы үлкенлерди сыйлаў сыяқлы ағла пазыйлетлер де ели ушын хызмет етиўшилердин мораллық келбетин қәлиплестиретуғын қәсийетлер екенлигин сыпатлап береді. Әсиресе, елге, халыққа хызмет етиўдиң әҳмийетин төмендеги қатарлар аркалы шеберлик пенен ашып береді:

Ер болсаң елинди бақла,
Елдиң берген дузын ақла [5:80].

Туўған елге ҳадал болыў, халықтың исенимин ақлаў – ҳәр бир азаматтың парызы екенлигин атап көрсетеди.

Бердақ «Халық ушын» қосығында да адамның тек өзиниң жеке басының қайғысы емес, халықтың ийгилигин ойлап өмир сүриў хәм елге ҳадал мийнет етиў, әдиллик пенен адамгершилик пазыйлетлерди улығлаў кереклигин сөз еткен. Демек, илимпаз И.Сағитовтың атап көрсеткениндей, «Бул қосық бастан-аяғына шекем халыққа хызмет етиў, халық бахытын гөзлеў идеялары менен толған. Халық ушын туўылған жигит, ер азамат ҳеш ўақытта қара басының хәзлигине берилмейди, ол мудама халық ушын, жәмийет ушын удайына аянбай хызмет етиўи тийис» [2:99]. Яғный, шайыр ҳақыйқый ер-жигиттиң баслы парызы – халқы ушын мийнет етиў, елдиң ғамын жеў ең жоқары адамгершилик қәсийет екенлигин нәсиятлайды. Мысалы:

Жигит болсаң арысландай туўылған,
Хызмет еткил удайына халық ушын,
Жигит болса арысландай туўылған,
Ҳеш қашан да жұмыс етпес өзи ушын [5:33].

Қосықта жақсы адам менен жаман адамның келбети қарама-қарсы сүүретленген. Жақсы адам елге пайдасын тийгизип, сөзине берик болатуғынлығын, ал, жаман адам өзиниң пайдасын ойлап, халыққа зыян келтиретуғынлығын сынға алады. Мысалы:

Ермес жақсы пасықлардың сөзине,
Көп берилмес өз басының хәзине,
Ғайрат берип өлгенинше өзине,
Хызмет етер мудам уллы халық ушын [5:34].

Шайыр елге хызмет етиўди адамның ең ҳасыл мұрады сыпатында көрсетеди. Мысалы:

Ғош жигиттиң мәдет болса елаты,
Ҳеш ўақытта кемлик қылмас қуўаты,
Изинде қалады жигиттиң аты,
Қалыс хызмет етсе егер халық ушын [5:35].

Шайырдың пикиринше, халық бахты ушын мийнет еткен адамның исми мәңги сақланады. Сонлықтан ҳәр бир адам өз елин-халқын сүйиўге, әдил болыўға. ел

ушын, халық ушын ҳадал мийнет етиўге хәм халықлық ислерди жоқары қойыўға хәм орынлаўға миннетли.

Шайырдың «Жақсырақ» атлы қосығыда жоқарыда аты аталған қосықлар менен мазмұны жағынан үнлес болып келеді. Қосықта мийнет темасы тийкарғы идеялардың бири сыпатында берилген. Шайыр адамның қәдири байлық ямаса хәмел менен емес, ал, ҳадал мийнети менен өлшенетуғынлығын жырлайды. Ол маңлай тер менен табылған эпийайы ырысқы-несийбени ҳарам жол менен келген дәўлеттен жоқары қояды. Мысалы:

Түргелип ертеден жұмысқа шығып,
Қолыңды қабартып, белиңди бүгіп,
Дизенди сызлатып, мийнетин шегип,
Жеген бир зағараң палдан жақсырақ [5:44].

Шайыр бул аркалы ҳадаллықтың, қанааттың, мийнет сүйиўшиликтиң қәдиринің айрықша екенлигин атап көрсетеди. Соның менен бирге, мийнет етиў, тек жеке басының ғамы ушын емес, пүткил халықтың ийгилиги ушын зәрүр екенлигин нәсиятлайды. Мысалы:

Жұмыс исле, туўылған соң ел ушын,
Жаныңды аяма елде ер ушын,
Киндиктен қан тамып, туўған жер ушын,
Өлип кеткениңше хызмет жақсырақ [5:43].

Бул аркалы шайыр мийнетке жәмийетлик қатнас жасайды. Нағыз азамат өзиниң күш-жигерин халқына арнаўы кереклигин атап өтеді. Мысалы:

Әўел берермен деп, соңыра бермеген,
Мийнеткешке ҳақы төлеп көрмеген,
Сөзин жутып, өтирик айтып өлмеген,
Нурмураттан бәлки ҳайуан жақсырақ [5:44].

Шайыр мийнеткештиң ҳақысын жейтуғын, ўәдесинде турмайтуғын, халықты алдаўшыларды қатты сынға алады. Оның пикиринше, мийнетти баҳаламайтуғын адам адамгершилик қәсийети жоғалады. Бул аркалы автор жәмийеттеги социаллық әдилсизлик мәселесин көтереди. Мийнет адамының ҳадаллығы менен мийнетти дурыс баҳаламайтуғынларды қарама-қарсы қойыў аркалы шайыр мийнет адамының қәсийетиниң жоқары екенлигин ашып береді.

Жуўмақ. Жуўмақлап айтқанда, Бердақтың үш қосығында да мийнет ең жоқары адамгершилик қунлылық сыпатында сәўлеленип, адам ҳадал мийнет аркалы ғана абыройға, ҳүрметке жетеди деген идея бериледи. Шайыр мийнетсиз келген байлықты емес, өз маңлай тери менен табылған несийбени жоқары баҳалайды хәм жалқаўлық пенен мийнетсиз өмирди сынға алады. Үш шығармада да ериншеклик, өзимшиллик және жеңил жол менен күн көриўдиң унамсыз сыпат ретинде көрсетиледи хәм мийнет етиў тек жеке пайда ушын емес, жәмийеттиң гүллеп-раўажланыўына хызмет етиў кереклигин ашып береді.

Әдебиятлар

1. Дәўқараев Н. Бердақ шайыр. Тарийхый –әдебий изертлеў. – Нөкис: Қарақалпақ мәмлекет баспасы, 1950.
2. Сағитов И. Сахра бүлбили. . – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1974.
3. Пахратдинов Ә. Бердақ шайырдың көркемлик дүньясы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2007.
4. Жәрімбетов Қ. Бердақтың нәсиятлары – бизиң руўхый ғәзийнемиз. – Нөкис: ҚР, «Руўхый мәдениет хәм ағартыў» жәмийетлик орай, 1998.
5. Бердақ. Таңламалы шығармаларының жыйнағы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977.